

„АЗ НЕ СЪМ ПИСАТЕЛ - ИЗМИСЛИТЕЛ“...

(Разговор с Добри Жотев)

Весела Янева

Познавам писателя от много години. С него ме свързват спорове и откровени разговори, многократно съм присъствувала на срещите му с читателите, на радостта и огорченията му. . . Но въпреки това, винаги когато ми се е налагало да обобщя впечатленията си от него, съм се чувствувала безпомощна, фразите ми звучат книжно пред това „живо“ творческо дело, изстрадано в преизподнята на един постоянен и трескав напор от мисли и чувства; думите му изглеждат тесни, за да поберат мащабите на неговото поетично вълнение, станало съдба, и все ми се струва, че до всеки от читателите му е стигнало нещо, което на мен се е изплъзнало. Мога да твърдя даже, че при всяка нова среща с познатия Добри Жотев аз заставам пред него с любопитството на непознатата.

Това може би определи подхода и акцента в моята анкета с писателя, в която се опитвам да докосна сложните и твърде интимни процеси на творческото пресътворяване, да се добера, доколкото това е възможно, до скритите пътища, по които автентичното битие се превръща в художествена действителност. Със съзнателното отвеждане на вниманието към житейската „одисея“ на писателя в предлагания откъс от нашите разговори аз целех да провокирам не само активизирането на спомена, но и пределната достоверност на още непреработената от творческото въображение житейска реалност. Затова, струва ми се, този откъс би могъл да хвърли известна светлина върху източниците и логиката на съзряване в една значителна част от творчеството на Добри Жотев.

* * *

— Разговорите, които водихме, наблюденията ми и дори самото заглавие на сборника Ви „Преживени разкази“ ме карат да мисля, че автентичността на случката и преживяването стоят в основата не само на поетичните, но и на белетристичните Ви творби.

— Така е — моите разкази в по-голямата си част са автентични. Някои от разказите ми, като „Чика Груя“ например, от край до край се покриват с действителни събития, върху които са изградени. Въобще в „Преживени разкази“ и „Вълчи вървища“ всички случки и герои са взети от действителността и мога да кажа, че нарушаването на автентичността в тях е дотолкова, че по същество не е нарушаване. Почти навсякъде прототиповете са непроменени в образите на разказите и се покриват с тях (аз не съм писател-измислител). Макар че в сборника ми „По пътищата“ образите се оформяха малко по-сложно и имат по-комбинирана биография.

— За читателя „Преживени разкази“ са интересни не само като литература, но и като един психологически епос от времето на съпротивата, като една „предистория“ на нравствеността на нашето съвремие. Затова за нашата анкета би представлявал интерес и оня период от живота Ви, когато се е калявала стоманата, тъй да се каже, когато литературните прототипове са били живи хора, а галерията от художествени картини Ваша естествена среда. Имам пред вид времето на арестуването Ви, участъка, съда, затвора и партизанските дни, срещите Ви с личности и въпросите, пред които Ви е изправяло двуборството на старото и новото време. Или да се върнем още по-назад: как се свързахте с РМС?

— . . . Завърших шести клас в София и записах да уча седми клас в Перник. Там попаднах в една оживена ремсова атмосфера. Имаше много ученици, които бяха открито ремсисти, и то запалени, какъвто беше и брат ми. Те ме посрещнаха така като че ли съм ремсист — не можеха да си представят за мене друго. И аз започнах да участвам в ремсовите сбирки, на които декламирахме забранените стихотворения на Ботев и Смирненски, пишех и разпространявах позиви, получавах нелегални марки, които ние плащахме един вид като членски внос, участвах в побоите, които водехме с легионерите. . . . По това време аз поизоставих любовните си доста подражателни стихчета и в моите писания отново влезе социалната, обществената тема, с която бях започнал. Започнах да пиша стихотворения, наситени със злъч към тогавашното буржоазно общество, към чорбаджиите, които са стъпили на врата на сиромашта и прочее от този род. Сега, като си мисля, тези стихотворения не са имали никаква литературна стойност, но за беля едно от тях, „Ехото“, написано по подобие на Вазовите еха, беше довтасало в обвинителните материали, когато ме съдеха, и добре, че не можах да установят кой е неговият автор.

. . . Та по-това време ние бяхме обединени спонтанно, чисто и просто от убежденията си, но присъствие на организация не чувствавах. И това продължи, докато се запознах с Петър Костов Будинов, студент от Банки, много будно момче. С него ходехме в Банки, качвахме се над селището, декламирахме стихове, ревахме „Пролетарии от всички страни, съединявайте се“ и след това се криехме да не ни открият.

— Той също е пишел стихове, оказваше ли Ви някаква помощ в литературната Ви работа?

— Той може би беше първият. . . Но неговата помощ беше повече емоционална — с любовта, която носеше към поезията, със склонността си да рецитира той ми внушаваше усещане за важността, която има едно такова творчество, каквото е поетичното.

. . . Та веднъж Петър ме попита имаме ли организация в гимназията. А аз не можах да го разбера, защото до този момент не си бях давал сметка, че това, нашето, не е организация. Тогава той реши, че е необходимо да имаме ръководство и връзка със столицата и за тази цел ме свърза с човек от София. Беше бръснар на „Солунска“ 1 и се казваше Васил Пеев. Той ме посъветва да сформиране ръководна тройка, която да оглавява гимназиалния РМС и ми даде директива да организираме ремсистите в петорки, които по конспиративни причини да бъдат изолирани една от друга. И понеже Перник бил важен индустриален център, той реши, че е необходимо да ме свърже с човек от ЦК. Така аз се срещнах с агент-провокатора Никола Кутузов. Беше над четиридесетгодишен, с прошарена коса, обут в гумирани бутуши, облечен по работнически (после разбрах, че е дърводелски работник), член на партията, бил няколко години в затвора. . . Той говори с мен да помислим в нашето ръководство кои от учениците са готови да отидат партизани, когато ги повикат, и също така набелязали по-важните обекти в Перник, които трябваше да взривим по даден знак, за което

ще ни бъдат доставени взривни материали. А след това ме попита за имената на останалите двама от ръководната тройка и даже си ги записа.

Но директиви за подривна дейност не идваха и нас ни арестуваха в същност в очакване на големите действия. Моята ремсова дейност в действителност не се беше разгърнала още и тук искам да Ви кажа, че истинската ми дейност на млад комунист, оформянето ми с теоретическа основа, със закалка вече, започна с попадането ми в затвора.

— Как ви арестуваха?

Когато бяха започнали арестите в Перник през пролетта на 1942 г., аз бях в София и без да подозирам нищо, се качих на обратния влак. Бях в особено лирическо настроение, една приятна тъга (беше хубав слънчев ден), аз си приказвам с едно приятно момиче, някаква тишина и спокойствие около мен. . . И изведнъж, като слизам от влака (на гарата имало legioneri да ме покажат на полицията), някакъв човек ме хваща под ръка и казва: „Ела с мен до участъка за малка справка.“ (Тази малка справка се оказа три години в затвора.) А в участъка, още с пристигането ми, започна някакво ликуване, разнесоха се някакви радостни викове: „Доведохме Добри!“, защото, изглежда, са смятали, че са ме изтървали. Снеха ми колана и връзките на обувките и ме вкараха в една килия, в която не можеше да се легне, а можеше само да се седне; без прозорци, една дупка само, колкото тухла, за да влиза все пак въздух, и една крушка, която, като изгасяха, настъпваше абсолютен мрак. Спомням си, аз бях съвсем неподготвен за такова нещо и усетих някакъв бесен порив у мене: Въздух! Свобода! И не знам какви усилия са ми били нужни, за да не падна да удрям по вратата и да крещя да ми отворят. След това ме повикаха на разпит при началника на тайната полиция. . . Питаха ме комунист ли съм, кои са ми другарите, а аз не казвах нищо, пак ме питаха. . . Накрая се изнервих, загубих търпение и им казах да престанат с тия лицемерни разпити и да започнат вече с техните полицейски методи. Тогава един от полицаите най-цинично вметна: „Ще устискаш ли?“ А аз, напак, самонадеяно много, физически силен, със здрави нерви, му отговорих: „Ако се наложи, да!“

Към полунощ започнаха инквизициите. . .

— Зная, че не обичате да говорите за ужасното, което унижава човека с нечовешки средства и дори жена Ви твърди, че никога не Ви е чувала да разказвате за преживяното в участъка. Но тези дни са били не само едно решително изпитание за младостта Ви, но са „родили“ и първото Ви истинско, по Ваша преценка, стихотворение. Затова моля Ви да ме извините, но все пак ще Ви измъча с въпроса за „отношението“ Ви с полицията.

— В полицията аз се държах съвсем неподходящо, хлапашки. Вместо да се правя на луд, да крещя, да симулирам припадъци, аз ги предизвиквах с надменно държане, не казвах „ох“, подигравах ги. . . и си плащах скъпо за това. Разбира се, и тук се срещах не само със зверове — ако си спомняте аз съм описал в един разказ случая с войничето, което тупаше дюшека вместо мен. Но най-жестоко ме измъчваха с жажда, по едно време имах даже халюцинации, че в килията тече чешмичка. (Тогава се появи полицаят, който ми носеше тайно вода и който съм описал в разказа „Лице, което не видях“. Много по-късно, преди няколко години, това „лице“ ми се яви, но се оказа, че то беше „друго“, защото беше служило в Софийски участък, а не в Пернишкия.)

Спомням си, една нощ, с подути крака и ръце от побоищата съвсем изтощен, в състояние на предела на силите, аз очевидно съм започнал да търся доводи, с които да се оправдая пред себе си (нещо, много характерно за човека), да си освободя пътя към отгъплението или по-точно към предателството. И в някакви просветления, които съм имал като скитника между звездите на Джек Лондон, аз търсех подкрепа в историята на човечеството и моето болно въображе-

ние акцентираше все примерите за голямото разминаване в съдбата на жертвите и идеологията. Мислех за всички безплодни опити на човечеството да създаде ново качество общество, да създаде друг човек (защото ние не сме първите, които са се заемали с тая задача) — за Френската революция и за третото съсловие и за това, какво фактически остава от нейните идеи, за неосъществените мечти и печалния край на Робеспьер и Дантон; за жертвоготовността на първите християни и как същото това християнство, с цялата му хуманност и тая, страшна, дълбока вяра, заради която са загинали толкова хора, по-късно гореше на клади; и за нашите апостоли, за техните мечти и разочарованието, което донася следосвобожденската действителност; мислех за тоя непрекъснат нагон на човечеството, на герои от това човечество да го претворят, да го пресъздадат, да го направят по-добро и за неуспехите на тия герои. Мислех и търсех оправдание, за да си разреша да изляза от тоя ад, защото повече не можех да издържам. И всичко това аз го приех за достатъчно, за убедително, за да направя признание. Но в този момент кое ме спря? Аз не можах да прескоча и не намерих никакъв довод срещу съзнанието, че както и да е, каквато и да е, може да съм най-големият глупак, но аз съм обещал, обещал съм на своите другари да не ги издавам! Тогава преодолях себе си, преодолях болката и добих чувството, че не съм сам, защото моите другари знаят, че съм арестуван и стискат палци за мен — да издържа, да не кажа нищо, да не предам никого, да мълча. И ако те слушат сега нещо, то това не са моите думи, а моето мълчание. Така с тези мисли и чувства „написах“ (написах в паметта си) стихотворението „Мълчание“...

— Бихте ли разказали нещо за процеса?

— Делото се гледаше в един гимнастически салон в Перник. От Централния софийски затвор, където ни държаха като подследствени, ни закараха дотам с едни тежки вериги и аз бях избрал най-тежките. Смрачаваше се, навън беше излязъл целият Перник, хора, ние дрънчим с тези железни, пред нас и зад нас полицаи, удрят за приклади...

— Имате ли защита на процеса?

— Още докато бяхме в предварителния затвор идваха разни адвокати да ни предлагат защитата си, искаха пари (спомням си Вергил Димов, който поиска по 20 000 лева на всеки от нас), а кой от нас имаше пари! Някои въобще нямаха и им беше назначен служебен адвокат. Но така или иначе всички защитници бяха принудени да защитават не само своя довереник, тъй като ние бяхме свързани. За мен беше дошъл един адвокат, познат на майка ми, който беше извил желание да ме защитава без пари. Казваше се Христо Тотев. Но, изглежда, той не се беше занимавал с такива политически дела, защото излезе пред съда и започна да доказва, че ЗЗД е в противоречие с Конституцията. Предупреди го на няколко пъти да говори по същество, той не се съобразяваше, председателят му се скара, той се разсърди и напусна.

Много години са минали... От адвокатските защиты в паметта ми е останал този, службият адвокат, на когото името не съм запомнил, но който беше точно такъв, какъвто съм го описал в едноименния разказ от „Преживени разкази“. Остана е и много интересната, емоционална защита на Анто Бояджиев, чиято убедителна реч, убеден съм (въпреки че го знаех, че е комунист), влияеше върху съда и оказва въздействие върху решението му.

— От това, което разказахте, се вижда, че Вие не сте извършили „престъпление“ за такова тежко наказание. Защо очаквахте смъртна присъда?

— Всичко е относително и се определя от времето, в което то става, от обстоятелствата, при които става. По времето, в което ни съдеха, германците ни бяха окупирали (уж като съюзници), война със Съветския съюз... Време, в което осъждаха на пет и десет години затвор за казана приказка в пияно състояние. А ние бяхме хора, които са се събирали на нелегални събрания,

които организирано са подготвяли подкопаването на властта и открито са се противопоставяли. По параграфите на закона, наречен „за защита на държавата“, по неговия чл. 16 прокурорът ни искаше смъртно наказание. В такива процеси това беше нормално да дават седем-осем смъртни присъди. По обвинение аз бях втори след Васил Пеев и освен това преди един месец бях навършил пълнолетие и имах право да се осъдят. Съвсем ясно си спомням колко страшно изживях това. . . И как, когато чух вместо „осъждам на смърт“ — „осъждам на 15 години строг тъмничен затвор“, за мен това беше най-щастливият миг в живота ми. Както виждате, щастието също е относително нещо.

— В затвора, Вашето най-сериозно училище, както го нарекохте, имате ли случай да се срещнете с професионални поети или белетристи?

— Там за пръв път видях жив поет. Това беше Младен Исаев. Наистина само го видях, защото той стоя малко, не знам оправдаха ли го или го изпратиха в друг затвор. . . Гледах го отдалече, със страхопочитание. . . В затвора се запознах и с Кръстьо Белев, който по това време пишеше стихове и даже прочетох една негова поема — „Килия номер 13“. Там беше и срещата ми с Никола Вапцаров, за която разказвах в анкетата пред „Съвременик“.

— А кой в същност е първият жив писател, с който сте имали възможност да общувате?

— Николай Хрелков.

— Това пак в затвора ли беше?

— Не. В затвора само бях слушал за него. Той беше много популярен в нашите среди, обичаха го, беше обгърнат в някаква романтична светлина на поет-революционер и затова след Девети септември аз реших да отида при него и да се запозная. Имах чувството, че той не е недостъпен човек. И един ден се реших и тръгнах за Горна баня, където той живееше в една вила.

— Бихте ли разказали за тази среща?

— Хрелков беше болен човек, но ме прие веднага. Когато го видях, той ме поразих с вида си. Беше висок мъж, с едни такива дълбоки очи и стоеше в стаята с мека шапка, която ми направи веднага впечатление. То е било, за да не изтине, но тогава не го знаех. Посрещна ме ласкаво, с радост, наричаше ме „моето момче“ и от дума на дума той се досети, че аз пиша. Пожела да му дам нещо и аз, жаден да чуя мнението на истински поет, веднага извадих стиховете, които носех. Той не ги прочете тогава, а се уговорихме да отида след няколко дни. А когато се срещнахме отново, той ми каза: „Първото, което искам да ти кажа, е това, че ти си роден поет.“ И с това горе-долу се изчерпи положителната оценка. Даже имах чувството, че той каза това като че ли само за да може спокойно да ми говори за всички недостатъци, които имат моите стихотворения. Защото той ми тегли една така много добра критика. Слушах внимателно и се съгласявах, но когато започна да говори за стихотворенията ми, написани малко в народен дух, и каза, че те не представляват нищо и че те били само плагиати на народната песен, аз се опитах да му възразя. Тогава той се ядоса (може би избухваше така от болестта) и ми каза, че такива стихотворения могат да бъдат отпечатани само във в. „Щурмовак“ (тогавашния хумористичен вестник). Каза още, че така в никакъв случай не трябва да се пише, че „На прощаване“ и „Пристанала“ също били плагиати на народната песен. . . И аз чак тогава схванах, че Николай Хрелков по тоя въпрос си има свои схващания и престанах да му опонирам. Той се усмиваше, сдобрихме се и се уговорихме да му занеса други стихове.

Но за моя изненада още същия ден, като отидох след обяд на работа, телефонът позвъня и аз чух в слушалката гласа му: „Добри, моето момче, аз бях много лош, нали? Аз те огорчих и ти ми се разсърди, нали? И ти няма да дойдеш вече. Много те моля да ми простиш, моето момче!“ Почувствувах се като в небрано лозе. Казах му, че няма какво да му прощавам и че въобще не може

да се говори по тоя начин. Аз разбрах всичко и нали се разделихме. . . Но за да се увери, че това е истина, той поиска да определим точно часът, в който ще ида при него, и то още на другия ден.

Разказвам цялата тази история, защото у Николай Хрелков ми направиха силно впечатление тази негова отзивчивост (какво бях все пак аз — един начинаещ поет), добрината, чувството му за самокритика и неговата голяма скромност. И защото всичко, което се случи тогава, ми прозвуча като едно величие на духа и аз почувствувах колко един поет наистина може да бъде поет, когато очарованието му е не само в неговите стихове, а и в неговия дух.

— Къде излежавахте присъдата си?

— Около година и половина бях в Софийския централен затвор. Спомням си, че след процеса бях успял да се изолирам от света и се радвах, че отивам при мои приятели и другари, с които бях успял да се сближа.

— Писали сте много за тоя период. Ще Ви затрудни ли да разкажете за ярките личности и интересните хора, които сте срещали там?

— Най-напред за генерал Заимов. Аз вече бях в затвора, когато той дойде там. Имаш разговор с него. Той се миеше на чешмата и не знам как съм го гледал, но ми каза: „Какво, младеж, пък може и да не ме осъдят на смърт. Все пак много излагащо е, че и царските генерали са срещу тях.“ Каза го ей така, но все пак се е надявал. . . Когато се върна от процеса, ние бяхме по коридорите. Никой не посмя да го попита каква е присъдата. Той поспря и каза с глас, с каквото председателят на съда чете: „Смърт чрез разстрел в срок от двайсет и четири часа.“ Поиска цигара. Дадох му. Тоя я пое. Беше възбледичък, ръката му леко потреперваше. поиска огън. Аз му драснах кибрит. Запали. Прибраха го в килията. Прибраха и нас.

Когато трябваше да го отведа на разстрел, пристига надзирателят, някакъв стражар простак, който фелдфебелът го е бил с камшик и за него фелдфебел е страшно нещо, а генерал — божество. Но тоя генерал е цивилин и ще го разстрелят. Застава пред него, разпасан, разкопчан, разкراчил се: „Заимов, събери си багажа, ще те преместим в долното отделение.“ А Заимов, застанал на рамката на вратата, цялата му коса бяла — хубав човек беше, с хубав тъмен костюм, стои и му казва: „Момче, дръж се, както подобава. Аз не съм дете, за да ме зальгваш. Кажи: Заимов, дойде време за разстрел. Да тръгваме!“ Полицията неволно усеща, че това е генерал, събира си краката, закопчава се и застава мирно. Има генерали по звание — Заимов беше генерал по рождение.

. . . Навън беше страхотна буря. В напрежение ние гадаехме всеки миг: сега е тука камионетката, сега е там, сега е стигнала полка, приближава стрелбището. . . Много силно и дълбоко изживяхме убийството на Заимов. . . Вие знаете, този случай съм описал в разказа „Генералът“.

Спомням си двама сърби, на които бяха поставили някакви ужасни окови, буквално букаи като за коне. Краката им бяха жестоко изранени и когато ги заведоха в мазето, за да им свалят оковите, преди да ги обесят, те пееха. . .

Изпратихме и Петър Киряков, Малолетният.

— И за него имате разказ. „Необичайно писмо“, струва ми се?

— Да. И стихотворението „Малолетният“ е посветено на него. С вдигнат юмрук тоя заяви: „Другари, аз съм щастлив, че съм с първата смъртна присъда над малолетен.“ И най-невероятното беше, че този младеж наистина беше щастлив. Това го е писал и в писмата си. Много пъти съм мислил дали това не е било комплекс (както казва Вапцаров, един истеричен комплекс). Не, нямаше никаква следа от болезненост. А може би е искал да се държи мъжки? Виждал съм другари, които са правили това — личеше усилието им. У него нямаше усилие. Всички отиваха на смърт с думите „простете“, „сбогом“ — той тръгна, когато го поведоха на разстрел, и каза: „Довиждане, другари“. . .

В този затвор се простихме и с Иван Христов — Зъбчето.

— Този от разказа „Рана“?

— Да. Ей, страшно нещо е човешката памет! Написах аз разказа, така и ще го оставя (там Зъбчето е сам), а после стана разговор с другари и аз разбрах, че с него е имало още двама. Въобще ги няма в съзнанието ми. Изтрило се е, няма го на лентата и аз пиша, убеден съм, че е бил само той. . . Аз съм описал тая трескава картина на прощаването, когато отиваше на разстрел. Виждам го — във великолепен костюм, огладен, с чиста бяла риза. Блести! С връзка, с мека шапка. . . И по едно време някой му събори шапката. Кой ще гледа шапка в такъв момент! Хората я стъпкаха, смачкаха я, а той — намери една пролука и вдигна шапката. Изчисти я от праха най-грижливо и я постави на главата си така, както най-добре би му стояла. И така отиде. . .

В затвора бяха също Трайчо Костов, Никола Павлов, Масларов.

— С какво се занимавахте там?

— Учихме от сутрин до вечер — лекции, които пишеше Трайчо Костов. История на БКП, история на ВКП (б), история на дипломатията, Маркс, исторически и диалектически материализъм — от сутрин до вечер! Университет. Ние имаме такава максима: Пленени сме, не можем нищо друго да правим — да се образуваме! Четяхме книги, имаше обиски, но ние криехме „Капиталът“ между колите на една Библия от библиотеката. . . Описал съм тези моменти в разказа „Обиск“. По едно време издавахме даже и списание. . .

— Къде Ви преместиха от Софийския централен затвор?

— . . . Една сутрин още по тъмно, надзирателите заудряха по вратите: Ставай! Не знаем какво ще ни правят — всичко можеше да се очаква. Поведоха ни, една мъгла. . . Тогава мислех за бягство, да прескоча през някой дувар, но не успях. . . Качиха ни на гарата в пътнически влак. Един стражар, спомням си, води с нас разговор срещу властта. Вечерта късно пристигнахме в Скопие. Видях само модерната гара, откъдето ни закараха в затвора, тъй наречения Калето. Там преспахме, а на сутринта под конвой ни подкараха пеша по шосето към Битоля. Оказа се, че ни водят в един стар турски затвор край село Идризово, който нямаше вода и там по-късно беше царството на въшките и дървениците.

В групата имаше един шегаджия, бай Стойчо, който не се съдържаше да прави пропаганда и на полицаите. Той смяташе, че само ако се намери начин да се даде историческият материализъм на всеки немски войник да го прочете и край — всички ще обрнат пушките срещу Хитлер и войната ще свърши.

— Това да не е прототипът на Дядо Бойчо от едноименния разказ?

— Да, той е духовният му прототип.

. . . Та вървим ние; полицаите — с извадени оръжия, на коне, с бърз ход, искат пълна тишина; а бай Стойчо агитира. И как? „Не чувате петлите“, казва и изведнъж разсипва своя особен смях, който като че ли изригваше (аз обичах да го имитирам). Конвоите ругаят, а той се стърпява няколко минути и отново: „Не чувате петлите“, което значеше, че вече се разсъмва (Червената армия беше преминала в настъпление и ние бяхме много обнадеждени), а те хабер си нямат какво става. Той много ги жалеше тия нещастници, които вървят покрай нас с конете и пищовите.

Закараха ни в затвора. Имаше осем килии, в които се събираха по шейсет-седемдесет души на двойни нарове. Там беше големият глад. В Софийския затвор ни даваха главно фасул, но фасулът все пак е храна, а тук направо глад. Колети не се получават (отдалечено е, пък и югославските партизани непрекъснато прекъсват линиите на влаковете, няма редовен транспорт), на някои се появиха петна от липса на мазнини, двама болни умряха от глада. . . Аз си спомням, веднъж получих един колет от майка ми, в който имаше една кутия препържено масло. Като гребна с лъжицата и го сложи в устата си, преди да съм го преглътнал, то

се стоявя и просто попива в устата ми. Помня как съм смукал един кокал, как съм го чупил, за да изям мозъка му и никога по-сладко нещо не съм ял от него. Иобщо мизерия, паразити всякакви, кавги кой да бъде на долните нарове, защото хората бяха изтощени и не могат да се качват на горните. . . Но университетът продължава да работи с пълна пара. Аз самият бях лектор по произход на живота и човека.

В този затвор беше и Чика Груя, за който имам разказ в „Преживени разкази“. Там имаше и някои другари, за които си спомням с много добро чувство. Митко Фантето например. Той беше тютюнев работник. Чудесен образ на работник-комунист.

— Спомням си отнякъде името му. . .

— Аз нещо съм писал за него в „Пак мамеше изгревът“, но сега смятам да правя друго, нещо повече, защото той беше много интересен човек.

Митко Фантето беше израснал в партията и беше много съвестен и дисциплиниран човек. Виждал съм го, гладен, изтощен, едва гледа, да се щипе по време на лекции, а веднъж си прехапа и устната, за да не си отвлича вниманието. Той вече знае това, което слуша, но не разваля дисциплината!

Беше хубав като мъж. Около трийсетгодишен. Обичаше да декламира, а аз бях нещо като режисьор. Много обичаше да изпълнява „Йохан“ на Смирненски и с такова участие го рецитираше, че накрая, щом стигнеше до „протегнала в ръцете си дете“, той започваше да плаче. Аз му обяснявам: Мите, ти трябва да сдържаш себе си, за да накараш другите да заплачат. Сдържането е по-силно от сълзите. Така, ти като заплачеш, хората може да започнат да се смеят. Той ме слуша най-внимателно и ми вярва. Почва отново, старе се, но когато стигне до фаталния стих, отново започва да плаче. . .

В разказа, който ще напиша, ще взема само този случай, това е достатъчно за образа му. Защото той не можеше да отдели стихотворението от живота, от истината. . .

После него, заедно с Желязко Колев, Дечко Стефанов и може би някои други другари, го преместиха в друг затвор. Бяха успели да избягат, той станал комисар на отряда „Антон Иванов“ и загинал в сражение в „Сухото дърво“.

Другият, много интересен човек, който излезе с времето насреща ми с нещо, което тогава не съм разбирал добре, това е Дечко Стефанов. На негово име има печатница.

Той беше печатарски работник. Шаблонно е, като се каже „очи сини като небето“, но за неговите друго сравнение не можеш да направиш. Имаше в него такава добрина. Ходеше с брич и гумени обувки, висок, строен, с хубаво лице и току тръгне с мене по двора, прегърне ме през рамо да си приказваме и ме поучава. И понеже той ме поучава с целия шаблон на поучението, аз, необуздан, чувствителен, разбунтуван, веднага настръхвам. И сега не мога да си простя това, че не съм усетил сърцето му, че не съм могъл да прескоча шаблонните думи и да видя тия очи, които са ме разбирали и обичали. Чак сега разбирам колко несправедлив съм бил към него в себе си.

Понякога той обичаше да се усамотява, да отваря някакво портмонеце ли беше, тефтерче ли, да извади от него едно портретче, да го погледа и да го прибере. Мислел съм си, че това е неговата другарка, но никога не беше ставало дума за нея. Едва след Девети от Желязко Колев разбрах, че това е бил портрет на майка му. Носел го все в лявата страна, и, изглежда, е изпитвал някаква ботевска любов към майка си. По-късно той избягал от затвора, бил е партизанин и загина, ограден в една къща. И Желязко ми разправя: „Аз не съм го виждал, но съм сигурен в това, че преди да се гръмне с последния куршум, той е извадил портретчето на майка си.“ Едва тогава аз почувствах какво в същност е бил Дечко. И знам, че ще напиша за него. . . Имало някакъв паметник негов

към Златица, който трябва да ида да видя, макар че на мен паметниците ми действуват потискащо.

— Споменахте, че сте бил разбунтуван и необуздан — конфликтна личност ли бяхте на младини?

— Така беше. Все не можех да се примиря с някои неща, които смяха нередни, все нещо се бунтувах. . . Седи, да речем, имаше един другар и си маже сухарчето с масло и мед. Закусва си човекът, а насреща му Бидилев го гледа като гладно куче и преглъща. Но другарят си яде, успокоен от това, че всяко „столче“ (имахме такива групички, в които си разпределяхме получената храна, но ставаше така, че се обединяваха тия, дето получават колетти, а останалите „столчета“ бяха фиктивни и гладни), че всяко „столче“ е независимо и доброволно. И не го смущават тоя другар гладните очи на другаря му. И аз изразявах негодуванието си от такъв порядък. Разправяха се с мене в колектива, когато буйствувах много, ме наказваха. Сега като преценявам, в повечето случаи съм бил прав, но съм реагирал нетактично. От време на време прикрепваха някой към мене да ме успокоява и въздържа.

— От случая, за който споменахте, ли сте взели материал за разказа „Сипневини“? Там имаше нещо подобно.

— Не, в този разказ влезе друга случка, която стана в Софийския затвор. И беше в действителност много по-неприятно, отколкото съм го описал.

. . . Понеже си изпрал ризата Симеон и му е студено, той поиска от друг, който ги има складирани цял сандък, една риза, докато изсъхне неговата. Другият му даде, но започна непрекъснато да го пита: „Изсъхна ли ти ризата? Изсъхна ли ти ризата, Симе?“ А то влажно и тя не съхне. Стъмва се вече и оня изпада в ужас: оле боже, Симчо ще легне с неговата риза! И току пита и пипа ризата. И Симчо побесня. Той беше як, страшен човек, сто и десет кила, стана и тръгна с ругатия към него. Ние, седем души в килията, замръзнахме. Защото никой не може да го удържи. А един негов удар е достатъчен и оня няма да стане. Аз седях в едното ъгълче и като го видях как раздра от себе си ризата като паяжина, само успях да извикам: „Симе!“ И той в своя гняв спря, хвана се за главата и си седна на мястото. Обичаше ме той, слабост някаква имаше към мен. . . Ние и досега се тачиме.

— Този финал го няма в разказа.

— Не ми е било в темата и не е било важно за разказа. Но сам по себе си случаят е по-интересен.

— Докато разказвахте, се откриха доста сюжети, които не сте използвали досега. Защо?

— Един герой на Радичков, каменоделецът, като избира камък за ангел, почуква го и търси в него да намери душа. Та и аз сигурно не съм видял още в тях литература и затова не съм бързал да ги напиша.

— Никъде не сте описали и бягството си от затвора.

— Има някъде малко. Писах във вестник за него, но не съм го сложил още в книга. А то беше наистина интересно.

— От каква гледна точка?

— От човешка, следователно и от литературна. Защото това беше колективно бягство на всички политически затворници и в него се изявиха много характери.

— Затруднява ли Ви да разкажете по-подробно за него?

— Неговата история е много сложна и дълга. Но ще се опитам накратко да Ви разкажа някои епизоди, които са се запечатали най-ярко в паметта ми.

Бягството стана през август 1944 г. и беше единственото по рода си такова бягство — в самото навечерие на Девети септември. Но то се наложи, защото положението беше много критично. Главнокомандуващ нашите войски там беше Кочо Стоянов и можеха да ни изколят всеки момент. Освен това по това време

Багрянов правеше някаква демагогия, уж скъсваше с Германия, а в същото време по цялото шосе между Битоля и Скопие се движеха немски войски. Даже за известно време спряха за по-дълго и няколко пъти идваха да питат дали затворниците са комунисти, а надзирателите ги лъжеха, че сме криминални, защото усещаха, че ще ни изтрепят. По-късно Васил Пеев ми каза, че на другия ден след нашето бягство на гара Скопие са слезли шпицкоманди, изпратени да ни избият. . . Така че при тая ситуация, когато съществуваше опасност за живота ни, се налагаше да предприемем бързи действия. Помогна ни ГК на РМС в Скопие и партизаните от Трета кумановска бригада.

Но тъй като затворот беше ограден с дебели стени, стотина души го пазят отвън, на четирите му ъгъла тежки картечници „шварц лозе“, а немците бяха само на стотина метра, ние трябваше да потърсим и съдействието на надзирателите. Тук си спомням главния надзирател Попов, който в момента беше нещо като директор на затвора. Отначало, като изпратихме делегация при него, той беше почнал да вика, да се съпротивява, но след като му бяха обяснили, че при реална опасност, която ни заплашва, той трябва да помисли как ще бъдем спасени, тоя иначе простичък и необразован човек показва политически нюх и се беше съгласил, ако немците нападнат затвора, той да отвори вратите и ние да се спасяваме кой както може. Помолехме го и за това двама от нас да излязат да поговорят с караула, той надмина себе си и разреши. Даже вечерта беше извикал някои от нашите и им казал: „А бе, момчета, тая работа ми изглежда много несигурна. Не можете ли по някакъв начин да извикате партизаните?“

По-късно, когато вече бяхаме и нашата група мина покрай къщичките, в които живеяха надзирателите, аз гледам Попов стои с един куфар пред него, шашнал се, защото няма измама, няма лъжа — излизат поверените му затворници, ще го обесят за тая работа. И вика: Ей, момчета, па като спре стрелбата, върнете се.“ Аз му казвам: „Попов, не говори глупости, не си ли готов?“ Защото бяхме обещали на надзирателите да ги вземем със себе си и при първа възможност да ги изпратим в България. „Готов съм, готов съм!“ — казва и тръгва с куфара, жената и детето. Пригитвил се, но нă, психика човешка! Спомням си, че после преплувах няколко пъти Вардара да превеждам ония, които не можеха да плуват, та пренасях и неговото семейство.

Сега ми идва наум още един такъв „образ“. Дядо Будин. . .

. . . Вардар се намираще на стотина метра от затвора. Уж имаше брод, според проучванията ни, но се оказа, че водата го е изровила — много буйна река е това, и положението се усложни много. Около нас непрекъснатата стрелба, не знаем какво става, трябва да пазим гробна тишина. . . И по едно време виждам дядо Будин, който беше от моя край, познаваше дядо ми Жота и си говореше по нашенски, виждам го, с голото си теме, без фуражка и един фенер (откъде го беше докопал, един бог знае, когато ние се пазим да не забележат изобито присъствието ни) да се движи към затвора. Настигнах го изумен: „Дядо Будине, къде си тръгнал?“ Грабнах фенера и го счупих в земята. „Дете, казва, заборавах си шапката.“ „Луд ли си, не чуваш ли, че стрелят, главата ще си загубиш!“ А той: „Дете, аз се все събрах.“ Смешничък беше тоя старец. Спомням си, като ни прибираха от двора на затвора след разходката, той буботеше: „Прибирай се! Аз може да съм чуцуюло, но щом съм сложил тоя пагон, трябва да ме слушаш!“

По-късно, по време на похода, като влизахме в едно село, чувам един партизанин да казва на дядо Будин, който мъкнеше грамаден куфар: „Хвърли свой куфар!“ Защото пречи на движението. А старецът му отговаря: „Не можем да го хвърлим, имам у него скъпоценности.“ Искане да каже ценни за него вещи. Партизанинът го смушка с приклада, дядо Будин много се изплаши и започна да ме моли: „Дете Добране, кажи му да си идем.“ Обяснявам му, че с нас е по-безопасно, но той: „Не, я искам да си идем!“ Казах на партизанина да го пусне и той

замина. Но може би след двайсетина дни ние отново го срещнахме — окъсан, отслабнал, ни куфар, ни нищо по него. Как не са го убили, не знам. Хвана се за мене и не се отдели вече. . .

С това бягство е свързан и споменът ми за Девојката с колелото, за която имам едно разказче в „Пак мамеше изгрева“. Него имам още да го работя, за да стане разказ. . .

— За читателите пък, струва ми се, и за литературните историци би представлявало интерес да разкажете по-подробно Вашата партизанска „одисея“, за конкретни сражения, в които сте участвували. . . Впрочем, къде бяхте партизанин?

— . . . Избродихме много планини, аз не им помня имената вече. Непознат терен, пътувахме често нощем. . .

— Към кои партизански чети се присъединихте?

— Още в самото начало, като получихме дрехи и оръжие, ние образувахме български батальон „Васил Коларов“. Методи Стоев ни стана командир. (И той ми е прототип на един разказ. . .) Но иначе бяхме под общото командване на югославските партизани. С бригадата, която ни освободи, бяхме само два-три дни. След това преминахме към други, после към други, по едно време бяхме с Бърковите партизани. Имаше период, в който бяхме с хиляди — вече народна армия, въоръжени с всичко, даже и две противникови оръдия имяхме. А нашият щаб разсъждаваше дали да нападнем една немска армия или не. Толкова силни се чувствавахме. В разказа си „Полунощна акция“ съм описал едно „сражение“ от това време, което не се състоя, защото войниците ни очакваха, за да се присъединят към нас.

— При срещата си с ученичката от разказа „Девојката с колелото“ Вие изразявате силен копнеж за общуване със свободни хора. Известно е, че след продължителен престой в затвора у много хора се появяват неадекватни реакции, съпроводени дори с по-сериозни сътресения. Вие как „понесохте“ освобождаването си?

— А! То нямаше никакво време за преживявания. Теренът непознат, опасен, бързахме да се отдалечим. Партизаните чевърсти, опитни. . . А аз като съм зяпнал една партизанка, спомням си. . . Нали за нас те са орли, легенди. . . А тя: „Друже, може и утре да се гледаме, строй се!“ Но аз, като не съм виждал три години звезди, пак съм се зазяпал. . . в небето. А една друга партизанка ме блъсна доста грубо: „Строй се!“ Пък после ѝ стана съвестно и ме пита колко години съм бил в затвора. Казвам ѝ, а тя: „Ой, друже, не си виждал звездите!“ . .

— Можете ли да възстановите събитията (макар и само най-значителните), които сте преживели в тези дни?

— Не е лесно, но ще се опитам да си припомня нещата по реда, в който се развиваха.

. Още през нощта на бягството чухмe, че в предните колони започна стрелба. А ние сме петстотин души невъоръжени затворници. Станахме неспокойни, а партизанката, която ни придружаваше, взе да ни успокоява: „Наши су, наши су“, за да предотврати суматохата. Но ние чуваме в същото време: „Напред у бърба, напред у бърба, Титова войска!“ И виждаме как тия уморени хора напрегат сили по стръмнината, колкото може по-бързо да отидат на помощ. . . В тази престрелка загинаха шестима от нашите и един-двама партизани. Оказа се, че сме се натъкнали на български войници от окупационния корпус. За тяхна чест обаче те не бяха поели сражението и напуснаха селото, в което влязохме. Не знам, пък може и да са се стреснали, защото ние, като няхаме оръжие и няхаме с какво друго да се присъединим към партизаните, взехме, че ревнахме „ура“ — петстотин гърла, да те хване страх наистина. . .

Изтикахме ги от селото и, както се движим покрай една стена, изведнъж някаква картечица залая по нас и ние се оказахме точно като на разстрел. Партизанката, която беше с нас, се обърка. В това време ни настигна един партизанин-сърбин, грамаден, безумно смел човек, беше командир на част и викна на партизанката: „Другарице, шта се буниш ку гърку абсу, майко му, пушти му одну пушку метрелес и одну бомбу божую майкю!“ Като чу това гласище, она с картечницата млъкна. И минахме. . . А по-нагоре един партизанин застана на една врата — двукрила, трябва да беше някакъв богаташки дом, и викна: „Ако има хора вътре, горе ръцете!“ Отвътре гръмнаха и го убиха. А тоя същият сърбин, командирът, излиза и казва седно спокойствие, на което тогава не бях свикнал и което ме удиви, и с малко яд така: „Добро. Тако. Добро. Колико пути сум причал, таков героизм излишен.“ Недоволен от непредпазливостта на убията. След това той самият отиде до вратата, прикри се и хвърли една бомба. Отново стреляха, но после излязоха, вдигнали ръце.

Докато бяхме в селото, през нощта партизаните бяха разгласили картечиците на войските, но, изглежда, не са имали време или не са съобразили да извадят затворите на топове, защото, когато вече се разсъмна, офицерите се бяха върнали и започнаха да стрелят с оръдията. Лягахме, ставахме, лягахме, ставахме, докато се измъкнем. Тогава не засегнаха никого.

Но точно излязохме от обсега на оръдията, над нас долетя самолет, явно изпратен да ни открие. Даде се заповед всички да залегнат. Някои от нашите затворници обаче, не разбрали опасността, зяпат и му се радват, а други току тичат насам-натам, защото им се струва, че не са намерили добро място за укритие. Разбира се, нищо по-глупаво от това, защото, където и да си, шом си легнал, от самолет не могат да те забележат, а тъкмо движението се забелязва. И докато траеше тая кратка суматоха, чувам заповед да се залегне на руски език и два откоса с шмайзер, да бъдат сплашени тичащите. Оказа се червеноармеец, който беше избягал от немски плен при партизаните. Помня какво чудо беше после, като го заобиколихме. Нали и той е легенда, започнаха да му искат копчета за сувенири. Даде на един, но посегна втори, трети. . . и докато се усети, оставихме го без копчета. . .

Като се успокои обстановката, ние продължихме нагоре, минахме през села, които приличаха на нашите родопски села, и изкачихме планината Скопска китка. Но тогава, преди да сме отбърчали, долетяха два самолета, две „Шуки“, които очевидно ни търсеха. Летяха, бучаха и заминаха. Но точно се надигнахме, те отново долетяха и понеже не можеха да ни открият, започнаха да обстрелват местността шахматно с картечници. Помня, че тогава командирът даде заповед никой, на колкото и места да е ударен, ако ще и да умира от болки, да не прави никакво движение. Беше голяма гора, която ни запази, и не дадохме жертви. Но после започнаха да пускат бомби от голям калибър, които падаха може би на два километра от нас, но предизвикаха земетресение в скалната маса на планината. Отидоха си чак на смрачаване. И тогава, като си отбърчяхме, чувам гласа на един сърбин, тежък и провлачен: „Ой, майка му, велика майка шума!“ (голяма майка е гората).

Оттам се спуснахме в село Палиград. Съсипани, капнали. Аз се сврях в сламата на някакъв харман и така съм заспал, че селяните, които сготвили някакво месце там, ме будили да ям, дърпали ме, ритали ме, но тъй и нищо не съм усетил.

— Имате ли сблъсъци с германците?

— Водихме едно голямо сражение на Вардара, където трябваше да минираме мост и тунел и да минем реката. Но още преди да сме готови, неочаквано влезе един влак, пълен с немска армия. Завърза се голяма битка. Немците стрелят от влака, но партизаните не свикнали на фронтова война. . . И в цялата гръмотев ица

на стрелбата прокълтя команда: „Другови, напред у въз!“ (Към влака!) И понеже бяхме много, изловихме немците.

Минахме Вардара по някакъв брод (партизани по мост не минават) до шията в ледена вода, сняг прелиташе, макар че беше още септември, и като преминахме реката оттагък, близо до Щип, чухме, че идват танкове. Командирът даде заповед важно и сериозно: „Противотанкови орудия, на позиция!“ А в същото време се обажда подигравателно присмехулният глас на друг командир: „Шта се буниш, бре? Противотанкови орудия, на позиция!“ Защото наистина там беше такава стръмнина, че никакви танкове не можеха да я изкачат.

Та тая нощ ние бяхме изминали към 80 километра път, маратонско бягане в същност. Беше нещо страшно. През планина, без пътища или по кози пътеки. Аз имах някакви обувки, които ми израниха краката, в някакво село ги смених с един селянин за цървули, но цървулите се скъсаха, останах почти бос и от време на време си удрах пръстите в камъните, което беше много болезнено. И тогава, в мъчителния ритъм на този поход, започнаха да ми се натрапват в главата стихове. Те се явиха като някакъв отдушник, това ми хареса, аз се хванах за тях като за някакво спасение. И така в тъмницата се роди стихотворението ми „Партизанска песен“.

По едно време в тая мъчителна нощ, спомням си, Никит Костов от нашия батальон ми казва: „Добри, аз не мога повече, ще остана тука, ти си мълчи.“ Как ще го оставя. Тичам да търся кон — други ги взели вече. А той получил нервна криза от преумора и не може. Натоварих го на гърба си и съм го носил, може би, километър. „Ките, хайде сега да опитаме, можеш ли да ходиш.“ „Не мога, хвърли ме!“ „Ките, моля ти се!“ Като малко дете го убеждавах, хващах му крака: „Ето, една крачка, още малко, а така, сега другия. . .“ Така малко по малко кризата му мина и той тръгна. А когато някъде на разсъмване казаха „отмор“ и ние спряхме за съвсем кратко време, както бяхме мокри, всичко по нас замръзна. Водихме някаква дребна престрелка и аз си спомням, че не можех да дръпна спуска, а когато цевта се позатопли, си греех на нея ръцете. И като съм легнал между скалите в нещо като корито, заспах съм моментално. Когато слънцето напече и ме събуди, гледам, че лежа в локва от стопената от мен вода. Премествам се на сух камък, но под мен отново става локвичка. И така на няколко пъти все се оттичам, оттичам. . . Погледнах наоколо си, не мога да позная другарите си. Никой не прилича на себе си от преумора. И спомням си как ги гадаех: „Това трябва да е Иван Белков. А! — това е Крушката, бе! . . . Просто физиономията си бяха променили. И аз сигурно съм бил такъв.“

После почивахме в едно село, където се случи историята с Айше, която знаете от едноименния разказ, в който съм я описал. . .

— Вие, изглежда, не сте имали възможност да „вкусите“ партизанската романтика?

— Макар и малко, спомням си и хубави часове. . .

. . . Още първата или втората вечер беше. Югославските партизани пееха едни особени песни — едногласно, диво, горско пеене, което много ми харесваше. Но ние в затвора имахме хор, първокласен хор, ръководен от диригент (Бисеров се казваше). И в една освободена зона, където бяхме запалили огън, партизаните пяха, пяха, пък нашият хор като започна да пее, те замряха. Искяха още, и още. . . Целият репертоар беше повторен и потретен — не можеха да се наравдат. . .

— Какво беше самочувствието Ви като партизанин?

— Нас ни наричаха не партизани, а народна войска. Бяхме много, имаше свободни зони, както Ви е известно. . . Въпреки индивидуалните си различия там бяхме едно цяло. И аз се чувствах войник от това цяло. . . По едно време имах героично-комедийен вид, който заслужава да Ви го опиша. Представете си: мустаци — сталински, с цвят на суха дъбова шума; коса — до половината гръб,

грамадна; някаква италианска гумирана пелерина — трофейна; бял хубав кон и на краката. . . терлици. Пелерина, бял кон и терлици! — представяте ли си? Беше ми ги ушила една мома в някакво село, бяха с тройно или четворно стъпало и в тях изранените ми крака се чувстваха най-удобно. Някои другари се шегуваха с мен: „Защо му е оръжие на Добри? Я го виж, той само като се покаже на фашистите, и те ще изпадат от страх!“

— Деса от едноименния Ви разказ действителна личност ли е?

— Да. Само че тя загина в друга битка, не при описания случай.

— Извинете любопитството ми: това наблюдавали ли сте го или се случи със самия Вас?

— Наистина с мене се случи. . . Само че тогава законите бяха много строги. . .

— В отряда имаше ли чувството за разминаване на партизанската дисциплина с личния морал?

— Те бяха едно и също — много високи етически изисквания и никакви отстъпления от тях. Случвало се е три-четири дни не сме яли, влизаме в село, под дърветата нападали круши, ябълки. . . Никой не може, не трябва и не взема! Каквото ни дадат сами селяните, това е. Спомням си веднъж, след оная тежка акция при Вардар беше, минаваме през едно село, а след това командирът строява бригадата. Изнесе информация за политическата ситуация и накрая изведнъж пита: „Кой е узел главу кромид лук от село?“ Излиза един. „Кой е узел машину за шишане?“ Излиза друг. „Какво наказание за тия „кукавици“, „паникери“. . . и какво ли не ги нарече. Всички като ревнаха „Смърт!“ — настръхна ми косата. Оказа се, че провинените са нови, простиха им, но по специален куриер главата лук и машината за стрижене бяха върнати на собствениците от селото.

След това мислех за тоя случай, питах се и се мъчех да си обясня защо селяните се бяха оплакали. Толкова ли им е било до тия дреболии! И съм сигурен, че не е било зарад тях! Тия хора виждаха в партизаните чистота и радееха да запазят тази чистота. По тоя начин те са искали да защитят партизаните. . .

— Къде и как разбрахте за Деветосептемврийската победа?

— Бяхме отседнали в село Сопот и аз разказвах анекдоти на група партизанки, които се заливаха от смях, когато дотича един от нашите и съобщи, че чул по радиопредавателя: „В България Отечественият фронт е на власт.“ Значи това е било на Девети септември вечерта. От радост ние започнахме да гърмим. Селяните се разчувстваха, заклаха най-голямата свиня на кмета, без да го питат, и така отпразнувахме събитие. Но да не Ви разправам само какви бяха трагикомичните последици от това мазно свинско. . .

— Как се завърнахте в родината?

— След тая вест нашият маршрут беше вече насочен към България. Разбира се, помагайки на партизаните и изпълнявайки бойни задачи. И след десетина-петнайсет дни се добрахме до България. По едно време нашият батальон беше останал сам (не бяхме взели водач), та едва не ни изтрепаха. Но все някак стигнахме до Кратово и се разположихме за почивка. Точно тогава патрулната двойка изтича и съобщи, че срещу нас идват немски танкове. Командирът се разгневи (той вземаше всичко на хъс), задето сме се разпуснали, с натопени крака в реката. . . А Кратово е нещо като Търново и танковете могат да минат по единствената улица в ниското. И аз му обяснявам: „Спокойно бе, ще залегнем зад къщите на стръмното, ще хвърлим бомби във веригите, ако искат, да слязат да се бият.“ „Вярно бе“, казва и се успокои. А един фелдфебел от военните, които се бяха присъединили към нас (имаше такива части от окупационния корпус, които бяха обезоръжени от немците), ни гледа, ама много интересно ни гледа. Виждам го, опитен военен човек, от старите, предусеща, че това е бъдещата българска армия, и му е интересно какво ще правим сега. А ние заемаме позиции зад къщите и ча-

каме. И той не издържа — неочаквано се развива: „Момчета, българи, аз съм картечар, сложете ме на картечницата!“ Целият трепери. Сложиха го на картечницата, но танковете, като ни усетиха, се върнаха.

Спахме там, над Кратово. Сутринта се събуждам и чувам нещо като кошер. Качвам се горе с моя бял кон да видя какво става. И виждам там, на една поляна, хиляден народ. Оказаха се около две хиляди български войници, обезоръжени от немците, и около още толкова цивилно население, избягало от македонските земи. Приближава към мен един полковник, удря крак и сече: „Господин... другарю, тук се намират две хиляди български войници, обезоръжени от немската армия, и две хиляди българско цивилно население. Представлява опасност придвижването ни без оръжие. Затова молим да се присъединим към вас, за да стигнем в България. Рапортува...“ Обясних му, че аз не съм командирът и му доведох Методи, а той отново израпортува всичко. Какво да ги правим, българи са, трябва да ги вземем. „Мога ли — казва полковникът — да държа реч на войниците, за да има дисциплина?“ И като викна: „Войници, в България Отечественият фронт е на власт. В Министерския съвет е Кимон Георгиев. В Министерския съвет е и някой си Добри Терпешев...“ Представяте ли си — пълно невежество!

И тръгнах с нас... Спомням си, по пътя един войник паднал, а полковникът седи на коня, побутва го със сабята и нарежда: „Войник, стани!“ Войникът явно не може, а оня пак командува: „Войник, стани!“ Аз го погледах, погледах пък го свалих от коня и качих на него войника... Спомням си и един кандидат-офицер, който плачеше през цялото време, че сме щели да го убием. В нищо не се беше провинил, завалията, ама си беше глътнал езика от страх...

Така лека-полека минахме Руен, спуснахме се към село Богослов, на една гаричка изпратихме надзирателите, както им бяхме обещали, а те плакаха и в селото над Кюстендил ни посрещна бай Георги, надзирателят от затвора, който се разчувствува: „Добре сте ми дошли!“ и започна да ни настанява. Аз отказах да ме настаняват, намерих една слама, още прясна, заврях се в нея и така ми е било топло и хубаво там, че съм спал, както никога в живота си...